

Др Радмила Радић

ОДНОСИ ИЗМЕЂУ СРПСКЕ И БУГАРСКЕ ПРАВОСЛАВНЕ ЦРКВЕ У ПЕРИОДУ 1918–1941. ГОДИНЕ*

Апстракт: На основу архивских извора, штампе црквене и државне провенијенције и литературе, учињен је покушај да се реконструишу односи између Српске и Бугарске православне цркве у периоду од 1918. до 1941. као један од запостављених аспеката југословенско (српско)-бугарских односа.

Кључне речи: Краљевина СХС/Југославија, Краљевина Бугарска, Српска православна црква, Бугарска православна црква

Српско-бугарски и касније југословенско-бугарски односи су од друге половине 19. па све до 30-их година 20. века били обележени конфликтима око тзв. „македонског питања“. О политичкој страни односа објављени су до сада бројни радови стране и домаће историографије. Односи између две цркве остали су недовољно истражени, изузев аспекта који се односи на улогу Светског савеза за међународно пријатељство помоћу цркава (The World Alliance for International Friendship through the Churches, у даљем тексту: Лига цркава) у процесу помирења две цркве у међуратном периоду, који је обрађен у чланку: Priit Rohtmets, Radmila Radić, „The World Alliance for International Friendship through the Churches and Religious and Political Rapprochement between Bulgaria and Yugoslavia in the 1920’s and 1930’s“, *Journal of Ecumenical Studies*, vol. 50, no. 4, 2015, који се налази у процедури објављивања. Уз ослањање на поменути текст, али у нешто ширем оквиру, у овом прилогу ће се више пажње посветити процесу приближавања из угла Српске православне цркве (СПЦ).

---

*Рад је настао у оквиру пројекта *Традиција и трансформација – историјско наслеђе и национални идентитети у Србији у 20. веку* (№ 47019) који финансира Министарство просвете, науке и технолошког развоја Републике Србије.

После Првог светског рата Краљевина Бугарска се нашла у политичкој изолацији а Бугарска православна црква (БПЦ) у међуратном периоду није имала готово никакве активности ван граница земље. Револуција у Русији прекинула је и контакте Бугарске са Руском православном црквом. Као шизматички, Бугарски егзархат¹ није био у стању да помогне бугарску државу у превазилажењу међународне изолације. Негативни ефекти изолације превазиђени су у извесној мери преко активности БПЦ у екуменском покрету.

После Првог светског рата, уједињена СПЦ веровала је да је због тешких прилика у којима су се нашле поједине цркве, а посебно Руска православна црква, она позвана да у православном свету преузме улогу предводника, поготову што су том уверењу погодвале и тадашње политичке прилике у Краљевини СХС. Генерално, СПЦ се клонила канонског општења са БПЦ као шизматичком црквом. Ипак, почетком 1921. Сабор СПЦ је усвојио позитивне одлуке о БПЦ, признавши све свете тајне (укључујући брак) и свештенодејства која су извршили егзархијски свештеници током бугарске окупације у Србији као „пуноважне и законски извршене“.² У зиму 1921. патријарх српски Димитрије пак није дозволио бугарском маркијанопољском епископу, протосинђелу бугарског Синода Стефану³ да продужи боравак у Сремским Карловцима, где је као представник БПЦ присуствовао Првом руском заграничном црквеном сабору, а који је био уверен да је до оваквог третмана дошло услед притиска тадашњег председника владе Краљевине СХС Николе Пашића на српског патријарха.⁴ Међутим, црквена штам-

¹ О проблему Бугарског егзархата више у: Mark Mazover, *Balkan – kratka istorija*, Beograd, 2003, str. 114.

² *Гласник СПП*, 2, 16/29. 7. 1920, стр. 23–24.

³ Егзарх Стефан I (1878–1957), световно Стојан Попгеоргиев Соков, био је епископ маркијанопољски од 1921. а од наредне године митрополит софијски. Између два рата активно је учествовао у екуменском покрету и био представник БПЦ на међународним конференцијама. Од 1945. до 1948. био је бугарски егзарх. Даниела Калканциева, *Бугарската православна црква и државата 1944–1953*, Софија: Албатрос, 1997; Борис Цацов, *Архиереите на Бугарската православна црква*, Софија, Хеликон, 2003.

⁴ После Првог светског рата на територији Краљевине СХС/Краљевине Југославије од 1921. до 1944. деловао је Синод, главни орган Руске православне заграничне цркве, који је водио бригу о духовном животу руске дијаспоре. Крајем новембра и почетком децембра 1921. у Сремским Карловцима је одржан Први загранични црквени сабор, којим је председавао митрополит Антоније Храповишки а присуствовало 24 епископа, 72 свештеника и 67 мирјана, који су стигли из Југославије, Бугарске, Немачке, Грчке, Шпаније, Италије, Француске, Швајцарске и других земаља, укључујући и представнике војске и морнарице. Русија је 23. 9. 1915. прекинула дипломатске односе са Бугарском, а и везе Бугарске и Руске цркве такође су прекинуте, али руско свештенство у изгнанству после 1920. и даље одржава правац црквене политике у вези са Бугарском који је дефи-

па СПЦ, а посебно *Весник*, током 1921. у неколико наврата пише о злочинима Бугара у Србији за време рата, даје негативан осврт на могућност пријема Бугарске у Друштво народа и посебно упућује оштре протесте врху СПЦ због доласка бугарског митрополита. Писали су како БПЦ није заслужила овај позив од руске јерархије; како је вест о доласку бугарског епископа револтирала српске кругове; како он долази без позива и без канонског одобрења српског патријарха.⁵ Дневни лист *Политика* је такође објавио врло оштар „протест у име националног поноса и жртава српског свештенства“, 24. новембра 1921. Јавност је у чланку подсећана да су Бугари током рата убили 154 српска свештеника и владу Вићентија и да руски митрополит Антоније нема права да у српској патријаршији прима као свог госта некога „на чијим је рукама крв српских свештеника“. Посебно се истицало да је бугарски епископ као изасланик бугарске владе дошао у Сремске Карловце да издејствује скидање анатеме са бугарске цркве посредством руског синода у истом моменту када је председник владе Стамболијски „отворено кокетирао са комунистима у бугарском парламенту“. Закључивало се да ће до помирења са Бугарима доћи без ичијег посредништва, да од Бугара зависи када ће то бити, али не пре него што се они истински покају за своје злочине.⁶

Министарство иностраних послова Краљевине СХС било је у то време врло резервисано према бугарском митрополиту Стефану, а посебно када је 1923. добило информацију о боравку руског митрополита Александра (који се одвојио од Синода Заграничне цркве и био у

нисала РПЦ. Руске избеглице су пристизале у Бугарску од 1920. Већ 29. 1. 1920. у Софији је створен Руско-бугарски културни и милосрдни комитет, којим је председавао архимандрит Стефан. Ц. Антонова, „Одношението на Българската православна църква към болшевишката революция в началото на 20-те години на XX век“, <http://dveri.bg/346ku> (4. 3. 2013); Мирослав Јовановић, „Руска православна загранична црква у Југославији током двадесетих и тридесетих година 20 века“, *Српска теологија у двадесетом веку, истраживачки проблеми и резултати*, 3, Београд, 2008, стр. 160–178, 164; Иван Снегаров, „Одношенията между Българската църква и другите православни църкви след провъзгласяването на схизмата“, http://pravoslavie.domainbg.com/03/http://pravoslavie.domainbg.com/03/snegarov/snegarov_shizmata.html (4. 3. 2013); Priit Rohtmets, Radmila Radić, *n. d.*

⁵ „Неиспуњена дужност према изгинулој браћи нашој“, *Весник*, 14, 4. 4. 1921, стр. 1; „Бугарска хоће мир са суседима“, *Весник*, 27, 1921, стр. 3; „Бугаре гризе савест“, *Весник*, 36, 5. 9. 1921, стр. 2; „Нова свештеничка костурница“, *Весник*, 37, 12. 9. 1921, стр. 1; „Вићентије, митрополит скопљански“, 39, 26. 9. 1921, стр. 1; Др Вој. М. Суботић, „Од Бугара поубијани председници одбора српског Цревног крста“, *Весник*, 39, 26. 9. 1921, стр. 2; „Наши свештеници-народни мученици“, *Весник*, 41, 10. 10. 1921, стр. 1; „Штипски прага“, *Весник*, 44, 31. 10. 1921, стр. 3; „Наши родољубиви мученици“, *Весник*, 50, 12. 12. 1921, стр. 1.

⁶ „Бугарин у Карловцима“, *Политика*, 24. 11. 1921, стр. 1.

вези са представницима Руске цркве у Русији која је признала Совјете)⁷ у Софији. „Када се има на уму улога коју је играо за време светскога рата код наших Савезника, Архимандрит Стефан, данашњи митрополит Бугарске; затим, његов боравак и интриге међу представницима руских цркава и емиграције у Сремским Карловцима на Конгресу 1921. године, онда ова посета рускога епископа Александра Митрополиту Стефану није без значаја.“⁸

Ипак већ у то време у Краљевини СХС почели су да се чују, с времена на време и помирљиви гласови. Званични орган СПЦ, *Гласник СПП*, писао је маја 1923. да су догађаји из 1903, потом балкански ратови и Први светски рат направили дистанцу између Српске и Бугарске цркве, које и иначе нису биле у канонској заједници. Аутор чланка напомиње да у прилог зближења две цркве иде то што се БПЦ у време балканских ратова, а нарочито у време окупације Србије, није у свему солидарисала са државом, као и то што се преко органа свог свештеничког удружења *Пастирско дело* оградилa од бугарских недела у Србији и замолила за опроштај за оно у чему је учествовала. Исти лист пише да су БПЦ и бугарско свештенство били против рата а да је посебно против рата Срба и Бугара био митрополит софијски Стефан, који је протеран у Швајцарску.⁹ Међутим, годину дана касније, исти лист пише како је „бугарски народ с благословом, одобра-

⁷ Руски митрополит Александар Немоловски је 1923. покушао да посредује између Васељенске патријаршије и БПЦ поводом питања шизме. „Ради уједињења цркава“, *Гласник СПП*: 6, 15/28. 3. 1923, стр. 84–86; 7, 1/14. 4. 1923, стр. 98–101.

⁸ Архив Југославије (АЈ), Министарство иностраних послова (МИП), Политичко одељење (ПО), 334-26-1053, мај 1923; „Питање бугарске шизме“, *Гласник СПП*, 9, 1/14. 5. 1923, стр. 134–136; *Хришћански живот*, 4, 1924, стр. 180–182.

Архимандрит Стефан се противио политици цара Фердинанда током Првог светског рата. После смрти свог заштитника и ментора егзарха Јосифа, преселио се у Швајцарску 1915. да настави студије на протестантском универзитету у Женеви до 1919. Према бугарским изворима, активно је учествовао у дипломатским пословима кроз контакте са представницима Антанте, бугарским емигрантима и студентским групама, као и амбасадом Бугарске. Сложена дипломатска активност коју је водио током рата била је главни разлог неповерења према њему. Наводно је био један од агената војног аташеа бугарске амбасаде у Берну коме је предавао информације о плановима земаља Антанте према Бугарској, као и информације о војним операцијама. Његове информације су биле посебно важне 1916, када је идеја о закључивању посебног мировног споразума између Антанте и Бугарске почела да се разрађује. Учествовао је и у тајним преговорима између Бугарске и Антанте у 1917. Руселена Пенджекова, *Личноста и делото на екзарх Стефан в българската историческа памет*, Софија, 2010. Дигитална библиотека по архивистика и документалистика I – 1. 1, <http://electronic-library.org/books/Book%200026.html> (4. 3. 2013).

⁹ „Питање бугарске шизме“, *Гласник СПП*, 9, 1/14. 5. 1923, стр. 134–136; *Хришћански живот*, 4, 1924, стр. 180–182.

вањем, а кадгод и подјаривањем неког дела бугарског свештенства урадио, нарочито према својој најближој браћи Србима, за балканске и светске војне, него и са оним што данас увек и свагде, и јавно и тајно, па и у Лиги народа и у Лиги Цркава, ради против српског народа“.¹⁰ Наредне 1925, владика Николај Велимировић, поводом планова о сазивању Васељенског сабора, пише: „Питање т. зв. Бугарске ‚шизме‘ у главном је питање између Фанара и Егзархата (односно: бугарске митрополије). Спор између те две цркве није захватио целу Васељенску цркву. У том локалном спору друге православне цркве нису активно учествовале, него су неке од њих само примиле к знању шизму, проглашену од стране Фанара над Бугарима, а неке су пак остале савршено неутралне. Међу овим последњим је српска црква.“ Епископ Николај додаје и да Васељенски сабор не би могао да оправда своје име без представника ове цркве.¹¹ У истом тону пише 1925. и председник удружења свештеника СПЦ, прота Милош Анђелковић, који каже да „Бугарска црква није шизматичка црква“ и залаже се за измирење Фанара и Софије.¹² Међутим контакти између две цркве у то време су још увек у прекиду, па Синод Бугарске цркве 1925. тражи информације о ставовима СПЦ према неким важним црквеним питањима не од СПЦ већ од бугарског посланства у Београду.

У међувремену је постепено растао значај екуменског покрета и у процес приближавања између две цркве укључила се Лига цркава. Лига цркава је имала националне савете у свакој земљи у којој је деловала, а окупљала је све цркве изузев Римокатоличке.¹³ Национални савети су имали задатак да се континуирано баве проблемима међународног разумевања, правима мањина, образовања и разоружања. Од 1920. до 1928. број националних савета је нагло нарастао. Међу председницима, потпредседницима и секретарима разних тела биле су истакнуте црквене личности из Чехословачке, Данске, Грчке, САД-а, као и српски епископи

¹⁰ „Бугарска црква“, *Гласник СПП*, 21, 1/14. 11. 1924, стр. 348.

¹¹ Еп. охридски Николај, „Васељенски сабор и Бугарска црква“, *Весник*, 7, 1. 3. 1925, стр. 1; Priit Rohtmets, Radmila Radić, *n. d.*

¹² Прота Милош Анђелковић, „Шта треба решити пре Васељенског Сабора?“, *Весник*, 8, 10. 3. 1925.

¹³ Опширније о настанку и организацији Лиге цркава у: Priit Rohtmets, Radmila Radić, *n. d.* Оучешћу православних цркава у екуменском покрету више у: *Гласник СПП*, 6, 16/29. 9. 1920, стр. 90–92; „Извршни одбор интерконфесионалног покрета (штоколмског) ‘За живот и рад’ у Новом Саду“, *Гласник СПП*, 12. 10/29. 9. 1933, стр. 38–39, 627–628; Marko Nikolić, Petar Petković, „Institucionalne forme savremenog ekumenskog dijaloga“, *Međunarodni problemi*, 2011, vol. 63, 2, str. 276–296.

Николај Велимировић, Иринеј Ђирић,¹⁴ патријарх Гаврило Дожић (после 1938)¹⁵ и бугарски митрополит Стефан из Софије.

Секретар Лиге цркава В. Дикинсон (Willoughby Dickinson) посетио је 1921. Краљевину СХС и том приликом се, уз посредовање др Војислава Јанића,¹⁶ састао са министром иностраних послова, министром вера, митрополитом Иларионом (Радонићем), који је био председник Националног савета Лиге цркава у Краљевини СХС (први састанак је одржан у фебруару 1921), скопским митрополитом Јосифом (Џвијовићем) и представницима протестантских цркава у Краљевини СХС, који су били чланови Националног савета. Митрополит Јосиф је приликом сусрета изјавио да ће читава православна црква да подржи овај савез који служи за промоцију пријатељства међу народима.¹⁷

За председника Националног савета у КСХС, после митрополита Илариона, био је изабран епископ бачки Иринеј Ђирић, 1925. године. У почетку је савет имао мањи број чланова али временом је нарастао на 15, од којих је девет било из СПЦ а шест из Евангеличке и Реформне цркве. Секретари Националног савета су били професор др Иринеј Ђорђевић¹⁸ и пастор С. Шумахер (Samuel Schumacher). Међу члановима су били и архимандрит Валеријан Прибићевић, свештеник Гаврило Милошевић, епископски администратор Адам Вереш, бискуп Марко Калођера, сениор Јакоб Јан и др.¹⁹ У бугарском националном савету, који је такође формиран 1921. били су митрополит Стефан, др Паисије, епископ Знепоља, проф. др Стефан Цанков и свештеник Фурнаијев.²⁰

¹⁴ Иринеј Ђирић (1884–1955) епископ тимочки и бачки. Представљао је СПЦ у Покрету за уједињење цркава (*Вера и уређење*), у Свеопштем савезу за практично хришћанство, у одбору покрета Мир путем религија и др. *Духовна стража*, 3, 1928, стр. 233–237; „Конференција источних и западних богослова у Новом Саду од 3–10. августа 1929“, *Духовна стража*, 4, 1929, стр. 318–321; „Иринеј епископ бачки“, *Гласник СПП*, 5, 1955, стр. 67–70; Сава, епископ моравички, „Др Иринеј Ђирић, епископ новосадско-бачки“, *Богословље*, 1–2, 1964, стр. 11–13; Игњатије Марковић, „Животопис епископа новосадско-бачког др Иринеја Ђирића, исповедника православља“, *Саборност*, 4 (2010), стр. 237–262, *Духовна стража*, 3, 1928, стр. 233–237.

¹⁵ Priit Rohtmets, Radmila Radić, n. d.

¹⁶ Др Војислав Јанић (1890–1944), свештеник, политичар и министра вера. *Весник*, 19, 1. 9. 1923, стр. 1.

¹⁷ Бранко Бјелајац, „Хришћанска заједница студената као модел сарадње и толеранције међу црквама с почетка XX. века“, *Религија и толеранција*, IX, 16, јул–децембар, 2011; Priit Rohtmets, Radmila Radić, n. d.

¹⁸ Др Иринеј Ђорђевић (1894–1952) професор на Православном богословском факултету у Београду и викарни епископ од 1928. Од 1923. је био секретар Националног савета Лиге цркава. „Д-р Иринеј Ђорђевић, викарни епископ“, *Весник*, 28, 23. 12. 1928.

¹⁹ „Лига цркава“, *Весник*, 13, 28. 3. 1921.

²⁰ Priit Rohtmets, Radmila Radić, n. d.

У оквиру делатности Лиге црква посебан значај су имале регионалне конференције у земљама централне и источне Европе, на којима су учествовали представници националних савета. Међу главним темама разматрана су питања верских и грађанских права мањина, која су била извор неразумевања. Лига црква је организовала укупно 13 регионалних конференција између два рата. Јула 1923. одржана је конференција националних савета Лиге црква у Новом Саду. Били су заступљени делегати националних савета из Краљевине СХС, Румуније и Мађарске и Бугарске. На челу српске делегације налазио се епископ Иларион, румунске проф. Димитреску, бугарске протојереј Цанков и мађарске Александар Рафај, евангелички епископ из Пеште. Усвојена је резолуција о правима мањина и задацима црква у заштити тих права.²¹ Слична конференција је одржана у Будимпешти истог месеца, где су консултације вођене између делегата савета из Чехословачке и Мађарске. Говорило се о стању мањинских црква Немаца и Мађара у Чехословачкој и мањинских црква Словака и Срба у Мађарској. Регионална конференција представника националних савета одржана је у Новом Саду и 1924. под председништвом епископа Иринеја Ћирића. Присуствовали су представници из Румуније и Мађарске, делегати из Лутеранске и Реформне цркве у Краљевини СХС и два секретара Лиге црква. После тога, наизменично су одржаване конференције у балканским и другим европским земљама.²²

Међународна конференција Лиге црква одржана у Стокхолму, августа 1925. решила је да донесе декларацију која би прецизно изражавала становиште у питању мањина. Ту декларацију је израдио Управни одбор у Женеви марта 1926. а Извршни комитет ју је са незнатим изменама усвојио у Лозани, августа месеца исте године, са намером да јој у свима земљама и на свима језицима да што већи публицитет. Краљевину СХС је на све три конференције представљао Иринеј Ћорђевић.

Секретари Лиге црква су повремено обилазили националне савете и о томе достављали извештаје. В. Дикинсон је тако 1926. обишао све земље које су имале представнике у Лиги црква од Грчке и Турске до Пољске. Поводом тога у извештају је написао: „Два најопаснија места у Европи леже на Балкану и на немачко-пољској граници, и свака акција која тежи да се уклоне неспоразуме међу народима тих земаља је од несумњиве вредности за очување мира у свету.“²³

²¹ Гласник СПП, 11, 1/14. 7. 1923, стр. 172; 14, 15/28. 7. 1923, стр. 221.

²² АЈ, Посланство КЈ у Румунији, Букурешт, МИП КЈ, 13. 11. 1931, 20258, 395-23-577-583; Priit Rohtmets, Radmila Radić, *n. d.*

²³ Priit Rohtmets, Radmila Radić, *n. d.*

На једном од бројних конгреса Лиге цркава одржаним између 1925. и 1928, у Атини је 1926. изражена жеља да се међу балканским народима развијају срдачни односи и да се ради свим верским, друштвеним, привредним и политичким средствима на склапању мировног савеза. Цркве су биле дужне да употребе свој утицај да се односи међу народима развијају у миру; да раде на сазивању конференција православног богослова; сарадњи богословских факултета Балкана; покретању свеправославног богословског часописа; организацији излета и предавања; издавању превода; и васпитавању омладине за остварење хришћанског духа заједништва.

У Краљевини СХС, црквена штампа није много писала о делатности Лиге цркава и чинило се да делатност појединих епископа у СПЦ третирају више као приватне иницијативе. Ипак, у пар наврата се наглашавало да „главна заслуга за одржавање оваквих веза са иностраним братским црквама припада епископу Иринеју, који је стварни спиритус агенс свих оваквих идеја и покрета“. Поред Иринеја Ћирића, на истом плану важну улогу су имали већ поменути епископи Николај Велимировић, Иринеј Ђорђевић, Доситеј Васић, Валеријан (Прибићевић), свештеник Воја Јанић, као и један број професора Православног богословског факултета у Београду, евангелистички сениор Вереш. Већина ових личности била је активна и у раду Хришћанске заједнице младих људи (УМСА) али и неких других међународних црквених тела и организација.²⁴

Односи између СПЦ и БПЦ, после привременог смиривања, поново су заоштрени 1926. када је митрополит софијски упутио конференцији Управног одбора Лиге цркава у Лозани 1926. писмо о избеглицама из суседних земаља у Бугарској. Управни одбор је одлучио да се овај предмет достави националним саветима у Бугарској, Грчкој, Румунији и Југославији. Када се Управни одбор касније састао у Констанци, обавештени су да је извештај послат националним саветима али да није било повратних извештаја и да се предмет одлаже за будућност.²⁵ Ипак, почетком 1927. уредник *Гласника СПП* Милош Парента је изразио високо поштовање за БПЦ, рекавши да сматра да је она равноправна са СПЦ, као и да је његова жеља да се успостави братско заједништво међу њима.²⁶

²⁴ „Конференција у Атини“, *Весник*, 4, 16. 3. 1930; Priit Rohtmets, Radmila Radić, *n. d.*

²⁵ *Minutes of the International Committee held at Prague, Czechoslovakia, together with a Record of the World Conference, August 24 - 30, 1928, A22-1-004-0019*, <https://www.flickr.com/photos/peacepalacelibrary/albums/72157622444282559>, (21. 9. 2015).

²⁶ Милош Парента, „Српско-бугарско братство“, *Гласник СПП*, 6, 15/28. 3. 1927, стр. 86–88.

На IX регионалној конференцији представника цркава на Балкану, одржаној почетком септембра 1927. у Софији, присутни су били изасланици из Југославије, Бугарске и Румуније. Због политичких проблема на грчко-бугарској граници два дана пре конференције, грчка делегација није дошла. На конференцији су представници Краљевине СХС били епископ Иринеј Ђирић и народни посланик С. Шумахер, као представник Евангеличке цркве. Бугарски национални савет представљао је митрополит Стефан, који је, као домаћин, био и председник. Поред њих учествовали су и почасни секретар Лиге цркава В. Дикинсон и француски пастор Ж. Жезекел (J. Jézéquel). Том приликом епископ Иринеј је служио свечану литургију у Софији са бугарским свештенством.²⁷ Донете су резолуције о потреби даљег рада на развијању осећаја међународног пријатељства и посебно о потреби сарадње балканских народа. Балканским народима је поручено да одмах и свим религиозним, социјалним, економским и политичким средствима пораде да дође до мира и слоге. Конференција је у том смислу препоручила појединим националним саветима да усвоје предлоге и да предузму потребне мере да се ови циљеви остваре. Констатовано је да, иако православне цркве имају јединство у вери, култу и дисциплини, ипак не остварују то јединство у погледу практичних проблема религиознога живота јер немају заједничке и сталне организације, па је препоручено да се на томе посебно ради, према канонским принципима православног хришћанства. По завршетку конференције В. Дикинсон је остао још неко време у Софији бавећи се питањима мађина. Поводом ове конференције, *Весник*, црквени лист који је излазио у Краљевини СХС, писао је врло похвално о делатности и организацији БПЦ и о образовању младих теолога.²⁸

Када се у априлу 1928. десио катастрофални земљотрес у јужној Бугарској, српски патријарх Димитрије је послао 1.000 динара као личну помоћ најсиромашнијим жртвама и по његовом налогу СПЦ је прикупила још 100.000 динара које је његов специјални изасланик, епископ нишки Доситеј, који је током Првог светског рата био интерниран у Бугарској, однео у Бугарску. Тим поводом бугарска штампа је писала о „дирљивом расположењу у последње време СПЦ према Бугарској цркви“.²⁹ Овом приликом размењено је и неколико писама

²⁷ „Светски савез за јачање међународног пријатељства помоћу цркава“, *Духовна стража*, 1, 1928, стр. 64–71; *Хришћански живот*, 6, јуни 1928, стр. 314–317; Priit Rohtmets, Radmila Radić, n. d.

²⁸ „Конференција Светског Савеза“, *Весник*, 36, 16. 10. 1927; Priit Rohtmets, Radmila Radić, n. d.

²⁹ *Духовна стража*, 2, 1928, стр. 147; *Гласник СПП*, 5, 1/14. 3. 1929, стр. 78.

између патријарха српског и бугарског синода. У једном од њих, од 30. априла 1928, патријарх Димитрије се са пуно поштовања и срдечно-сти обраћа митрополиту софијском Стефану, а у писму од 22. маја патријарх Димитрије каже како „сви наши епископи и наша и ваша црква треба да раде на што скоријем зближавању и братској заједници између наших цркава, тако и између наших верника у нашим народима“.³⁰ Ипак Сабор СПЦ је био опрезан. На заседању 1928. бавио се приликама у Бугарској цркви, радом Националног савета али и активно-стима националистичког друштва „Отац Пајсије“. Синоду је поверено да прати рад по питању бугарске шизме, но, мада је Сабор исказао спремност за сарадњу у одбрани вере и могућности приближавања другим црквама, наглашено је да би она требало да буде више необавезна и информативна.³¹

У извештају Националног савета Краљевине СХС за 1927, који је достављен Лиги цркава 1928, писало је да је постигнут велики напредак у раду, да су циљеви и идеали Лиге цркава добро познати у земљи и да је Декларација о мањинама наишла на добар прихват. Додаје се међутим да их чекају и даље бројне тешкоће а нарочито што се тиче питања мањина. „Представници мањина у нашем парламенту су владине присталице. То је чињеница која потврђује начин на који се питање мањина третира у овој земљи. Али нелегитимне активности нашег југоисточног суседа на нашој територији, наиме, покушаји формирања илегалне организације, упади бугарских терористичких комитетајских банди које долазе преко границе, убијају наших најистакнутије државне функционере и великодостојнике у тим деловима земље – представљају веома болну и стварну препреку за шире прихватање циљева Лиге цркава и њихово спровођење. Ипак када је страшан и жалостан земљотрес уништио неке просперитетне делове Бугарске наш Национални савет учинио је све што је у његовој моћи да прошири осећај расног и хришћанског братства наших народа са жртвама у Бугарској. Одговор, упркос наше велике финансијске кризе, био је изузетно добар и допринос из ове земље у име жртава земљотреса, како у Грчкој тако и у Бугарској, пропорционално узевши, био је високо изнад помоћи из других земаља. Чињеница која највише обећава је да је СПЦ, упркос њеним најтежим губицима током бугарске окупације (око 200 њених

³⁰ Иван Снегаров, „Одношенията“, рага. III. Срљбската цљрква.

³¹ Архив Св. архијерејског синода СПЦ (АСАС), Саборски регистар 1920–1934, 105, 158/263, 52/272; АЈ, Генерални конзулат Краљевине Југославије у Цариграду, 411-8-324 и 411-21-42-45; *Духовна стража*, 3–4, 1929, стр. 308–309.

свештеника су побили Бугари) је била прва која је пружи́ла руку помоћи преко специјалног делегата, епископа нишког, Доситеја.³²

До предвиђеног одржавања регионалне конференције у Краљевини СХС, у пролеће 1929, није дошло под утицајем политичких промена (завођење диктатуре), па је Управни одбор Лиге цркава у Лондону ту конференцију одложио за јесен. Међутим у лето исте године митрополит софијски Стефан поднео је Лиги цркава меморандум о насиљима која се врше у Краљевини СХС над бугарском мањином, чиме се угрожава мир на Балкану и тражио да се томе стане на пут. Септембра 1929. на конгрес Лиге цркава у Авињону одлазе делегати СПЦ Иринеј Ђирић и Воја Јанић.³³ О томе шта се у ствари дешавало у Авињону говори један извештај бачког епископа Иринеја о раду Управног одбора Лиге цркава, упућен Министарству иностраних послова Краљевине Југославије. Он каже да је, пре него што је тај меморандум био изнесен пред Управни одбор, поверено југословенском и бугарском представништву да се међусобно договоре о односима двеју земаља и нађу пријатељско решење. Оба представништва су се сложила да се меморандум митрополита софијског повуче с дневног реда и да се делегати југословенског националног савета састану с бугарским, било у Београду или у Софији. Југословенска делегација је давала првенство састанку у Софији у знак пријатељског расположења. На том састанку је требало да се све размирице, које су потицале с једне или друге стране, пријатељски размотре и изгледе.³⁴ Враћајући се из Француске, бугарски митрополит је пропутовао кроз Београд, на путу за Софију, 28. септембра 1929. али нема назнака да се том приликом срео са неким из СПЦ. Посланик Краљевине СХС Љубомир Нешић³⁵ јавља телеграмом из Софије 10. октобра 1929. да је на поновни позив отишао код митрополита Стефана, који се жалио да је доспео у врло тежак положај јер је у Авињону повукао мемоар на бази једног споразума са делегатима из Југославије, који је епископ Иринеј порицао својом изјавом по повратку

³² Priit Rohtmets, Radmila Radić, *n. d.*

³³ *Преглед цркве епархије жичке (ПЦЕЖ)*, 10–11, 1929, стр. 224; Priit Rohtmets, Radmila Radić, *n. d.*

³⁴ АЈ, Посланство КЈ у Румунији, Букурешт, МИП КЈ, 13. 11. 1931, 20258, 395-23-577-583.

³⁵ Љубомир (Љуба) Нешић, посланик у Софији од 1927. до 1930. Његово именовање дошло је у време најжешће италијанске дипломатске и политичке акције на Балкану усмерене против Краљевине СХС. Са позиција Београда, требало је Бугарску „сачувати“ изван италијанског антијугословенског обруча, што није било нимало лако с обзиром на активности ВМРО, ревизионистичке тежње доброг дела бугарске политичке елите и, уопште, негативну перцепцију политике Краљевине СХС према Бугарској у самој Бугарској. Нешић је био познат као ватрени поборник и идеолог српско-бугарског пријатељства и братства. У време када је Нешић био посланик, саветник Посланства био је Александар Цинцар-Марковић. - И. Ристић, „Дипломатско-конзуларна представништва и представници Краљевине СХС у Бугарској 1920–1929“, *Архив*, 1–2, 2012, стр. 97–112.

у земљу. Нешић му је саветовао да се објасни директно са нашим делегатима избегавајући полемику у јавности. Митрополит је молио да позваним путем Нешић достави његово писмо југословенским делегатима.³⁶ Крајем исте године софијски лист *Црквени гласник* (*Църковен вестник*) напао је епископа злетовско-струмичког Венијамина због његовог говора на сахрани жртава македонског комитета у Штипу, као и митрополита скопског Варнаву као антибугарског делатника још из турског времена.³⁷ До одласка југословенске делегације у Софију ипак није дошло, што је изазвало незадовољство на бугарској страни. Управни одбор Лиге цркава се састао у лето 1930. у Мирену (Швајцарска), да би поправио односе две цркве и том приликом су одређена двојица генералних секретара, др Х. Аткинсон и Ж. Жезекел, да посете националне савете у обе земље и да омогуће одржавање регионалних конференција. Генерални секретари су приликом боравка у Београду, јануара 1931, обишли Министарство иностраних дела, где су наишли на предусретљивост, како у погледу одласка делегације у Софију тако и за одржавање конференције у Југославији. Договорена је посета југословенске делегације Бугарској за мај месец 1931, а одмах за њом и регионална конференција у Београду.³⁸ Изасланици су о свему томе поднели извештај Управном одбору Лиге цркава који се састао у Паризу. Одобрен је програм за регионалну конференцију, па је југословенски национални савет разаслао позиве на конференцију саветима у Румунији, Бугарској и Грчкој.

СТИЦАЈЕМ ПРИЛИКА У ПОСЛЕДЊЕМ ТРЕНУТКУ ОПЕТ ЈЕ ДОШЛА У ПИТАЊЕ КАКО КОНФЕРЕНЦИЈА У БЕОГРАДУ ТАКО И ПОСЕТА БУГАРСКОЈ. ЈУГОСЛОВЕНСКИ НАЦИОНАЛНИ САВЕТ ЈЕ УСПЕО ДА ДОНЕКЛЕ УКЛОНИ СМЕТЊЕ ЗА ДРЖАЊЕ КОНФЕРЕНЦИЈЕ, АЛИ НИЈЕ МОГАО ДА ОМОГУЋИ ОДЛАЗАК СВОЈИХ ПРЕДСТАВНИКА У БУГАРСКУ. ТО ЈЕ ОПЕТ ДАЛО ПОВОДА ПРЕДСТАВНИЦИМА БУГАРСКОГ НАЦИОНАЛНОГ САВЕТА ДА ОТКАЖУ УЧЕСТВОВАЊЕ НА РЕГИОНАЛНОЈ КОНФЕРЕНЦИЈИ У БЕОГРАДУ. ГЛАВНИ РАЗЛОГ БИО ЈЕ ГОВОР МИТРОПОЛИТА СОФИЈСКОГА СТЕФАНА НА ЈЕДНОМ ПОГРЕБУ У СОФИЈИ, У КОМЕ ЈЕ ПРИКАЗИВАО КРАЉЕВИНУ ЈУГОСЛАВИЈУ КАО ДРЖАВУ КОЈА „УГЊЕТАВА ПОДЈАРМЉЕНЕ БУГАРЕ“, ШТО ЈЕ ПРОМЕНИЛО РАСПОЛОЖЕЊЕ У МИНИСТАРСТВУ ИНОСТРАНИХ ДЕЛА КЈ, ТАКО ДА СУ ОНИ ОДУСТАЛИ ОД ДАВАЊА ОДОБРЕЊА ЗА ПОСЕТУ ДЕЛЕГАЦИЈЕ СОФИЈИ, А ПРЕКО ВОЉЕ ОДОБРИЛИ СУ КОНФЕРЕНЦИЈУ У БЕОГРАДУ. ОСИМ ТОГА, БЕОГРАДСКА ШТАМПА ЈЕ ПРЕНЕЛА ВЕСТ ДА ЈЕ СОФИЈСКИ ЛИСТ *Утро* 3. јуна 1931. објавио је да је митрополит Стефан приликом духовних манифестација у Калотини одржао говор у коме је рекао да су Срби пре четири годи-

³⁶ АЈ, МИП КЈ, ПО, Пов. бр. 1480, 334, ф. 8–28.

³⁷ „Бугарска“, *Гласник СПП*, 15, 1/14. 8. 1929, стр. 237; Priit Rohtmets, Radmila Radić, *n. d.*

³⁸ Priit Rohtmets, Radmila Radić, *n. d.*

не предлагали Бугарима да им врате Босиљград и Цариград у замену за одрицање од Македоније.³⁹ Југословенски национални савет је био у незгодном положају, јер је већ двапут обећао да ће његови представници отићи у Софију.⁴⁰ Када је тај одлазак изостао, а конференција одложена, генерални секретар Жезекел је написао једно писмо епископу Иринеју, у коме је навео да се чини да југословенски национални савет заправо не жели да иде у Софију. Епископ бачки му је одговорио да у том сумњичењу види увреду и да се пита може ли после тога још остати члан Извршног одбора, о чему је писао и Дикинсон. Иринеј Ћирић је даље истакао да су у Националном савету били спремни да игноришу говор, иако га нису одобравали, али да тај став нису могли да наметну осталим релевантним факторима у земљи који су постављали питање: „какав је то рад за мир и пријатељство међу народима када се непријатељски говори и пише о нашем народу?“ На ово писмо добио је одговоре, и од Дикинсона и од немачкога генералног секретара, који су га умиривали да ће о читавој ствари известити Управни одбор Лиге црква приликом састанка у Кембриџу 1931.⁴¹

У међувремену Сабор СПЦ је на заседању у пролеће 1930. поново поверио Синоду да прати рад по питању бугарске шизме и односе са Бугарском црквом.⁴² Током исте године црквени лист *Весник* похвално пише о варнском митрополиту Симеону, поводом извештаја о прослави његове деведесетогодишњице, а епископ нишки Доситеј, као делегат СПЦ, одлази у Софију на сахрану бугарског митрополита Кирила.⁴³ Међутим, отвара се полемика између црквено-политичког листа *Весник*, који је излазио у Београду, и бугарских листова *Црквени глас-*

³⁹ „Тендециозне вести бугарских листова“, *Време*, 4. 6. 1931, стр. 6.

⁴⁰ Priit Rohtmets, Radmila Radić, *n. d.*

⁴¹ АЈ, Посланство КЈ у Румунији, Букурешт, МИП КЈ, 13. 11. 1931, 20258, 395-23-577-583.

⁴² О питањима везаним за бугарску шизму расправљало се и на конференцијама у Ватопеду 1930. и Лозани а то је била једна од тема и приликом посете делегација СПЦ (епископ бачки Иринеј Ћирић и епископ тимочки Емилијан Пиперковић) у децембру исте године, цариградском патријарху Фотију. - АСАС, Саборски регистар 1920-1934, 105, 158/263, 52/272; АЈ, Генерални конзулат Краљевине Југославије у Цариграду, 411-8-324 и 411-21-42-45; *Духовна стража*, 3, 1930, стр. 233; „Предсаборна свеправославна конференција у Ватопеду“, *Духовна стража*, 4, 1930, стр. 308-309; *Преглед цркве епархије нишке*, 6, јуни 1930, стр. 214-215; *Духовна стража*, 4, 1931, стр. 306 и 308; „Наши архијереји у Цариграду“, *Весник Српске цркве*, јануар 1932, стр. 60; „Васељенски покрет хришћанских цркава“, *Духовна стража*, 3, 1930, стр. 238; Филарет Гранић, „Проблем сазива Васељенског сабора“, *Богословље*, ХЦ, 1, 1937, стр. 33-39.

⁴³ *Весник*, 15, 24. 8. 1930, стр. 2.

ник и *Пастирско дело*.⁴⁴ Августа месеца, прота В. Н. Милошевић, који је за себе тврдио да спада међу најусрдније присталице српско-бугарског зближења, писао је „да је духовно зближење не циљ, него само једна етапа на путу потпуног уједињења Југославије и Бугарске и стварање једне моћне државе, чији би се бокови наслањали на Јулијске Алпе и Црно Море, а плећа на Моравску и Вардарску долину“. У том циљу је, по протином мишљењу, Бугарска и Српска црква, као најважнији културни чиниоци у животу оба народа, требало да предњаче и да удруже своје снаге. Ипак, одговарајући на замерке упућене из Бугарске око устоличења патријарха Варнаве и његових активности у Јужној Србији као епископа и митрополита, прота пита шта би они који критикују СПЦ рекли „кад бисмо ми, преко својих листова, стално подсећали своју сабраћу и своју паству на недеља Бугарских окупатора у Поморављу? (...) Ако хоћемо истинско и искрено народно зближење не чепркајмо по сумњивим историјским изворима, и не позлеђујмо старе ране. Пустимо их да се залече, да зарасту.“⁴⁵ Два месеца касније, прота Милошевић одговара на нападе из Бугарске, који су његов текст назвали шовинистичким и поновили оптужбе о утњетавању бугарских мањина и других народности у Југославији. Он каже да „за нас живаљ Македоније није никаква народносна мањина“. „Македонија је наша класична покрајина, а њено становништво ми сматрамо као своју једнокрвну и једноверну браћу. Они су крв наше крви и кост наше кости, и као такви они не траже никакво саучешће са стране, јер су они слободни грађани моћне и велике Југословенске краљевине... Данашња је Југославија у подједнакој мери отаџбина Срба, Хрвата и Словенаца. И не само да не постоји никаква тежња Срба за србизирањем своје браће: Хрвата и Словенаца, већ и сами Срби теже да сви Југословени, у границама и изван граница данашње Југославије, слију се у један виши и снажнији Југословенски тип...“ Одбијајући бугарске наводе да је „српски шовинизам“ највећа сметња за бугарско-српско зближење, прота каже да је највећа препрека за зближење делатност „бугар-

⁴⁴ Између осталог црквена штампа у Краљевини Југославији је општро критиковала и венчање бугарског краљевског пара по католичком црквеном обреду, описујући то као „губитак православног идентитета“. Краљ Борис се оженио 1930. у Асизију (Италија) са Ђованом, ћерком италијанског краља Виктора Емануела III, унуком по мајци црногорског краља Николе и сестром од тетке краља Александра Карађорђевића. Димитрије Најдановић, „Са најнижих страница бугарског апокалиписа“, *Весник*, 20, 9. 11. 1930, стр. 1. На другој церемонији у Софији краљевски пар се венчао још једном, овога пута по православном обреду.

⁴⁵ Прота Богољуб Н. Милошевић, „Бугарско-Српско Братство“, *Весник*, 14, 10. 8. 1930, стр. 1.

ских васпитаника из Македоније – ‘македонствујушчих’, који су мржњу на Србију узели као своје гесло, а прављење нередa и убијање за своју професију и метод политичког рада’.⁴⁶

Епископ Доситеј пише 10. августа 1931. патријарху Варнави да је по повратку са одмора затекао у Београду епископа бачког Иринеја који не зна шта да ради јер му надлежни државни органи још ништа нису одговорили о његовом путу у Лондон. „Лично мени биће непријатно ако он не буде могао ићи у Лондон. Сигурно сте читали у новинама ко се спрема за Лондон из Софије. Ствар није за потцењивање.”⁴⁷ Епископ Иринеј је још пре него што је кренуо у Енглеску сазнао да се у бугарским новинама наговештава оштар иступ митрополита Стефана у Кембриџу против југословенске делегације. Епископ бачки је ипак отпутовао и већ му је у првим контактима са представницима бугарске делегације у Енглеској најављено да се митрополит Стефан спрема за напад. У извештају о раду бугарског националног савета наводило се да је за бугарске мањине тешко стање и у Румунији и у Грчкој, али најтеже у Југославији.⁴⁸ Епископ Иринеј је у приватним разговорима покушао да разјасни позицију југословенског националног савета, наглашавајући да ће у случају да „сенка осуде падне на нас, наступити теже последице, не искључујући и наш излазак из организације који би могао повући за собом и друге”. И поред очекиваног сукоба, спор је био завршен мирно. Епископ Иринеј је рекао да се југословенска делегација није одрекла намере да оде у посету Бугарској, али да ту посету не треба везивати за одређени рок. Напоменуо је и да потпуно разуме шта значи за митрополита Стефана недолазак у Софију (југословенска посета је требало у извесној мери да оправда пред Бугарима његово повлачење меморандума у Авињону), мада ни позиција југословенског националног савета није ништа лакша (мислио је на митрополитове говоре). Управном одбору Лиге цркава је поднет предлог у коме је изражена нада да ће у блиској будућности ипак бити могуће остварити и посету југословенске делегације и регионалну конференцију у Београду. Епископ Иринеј је стекао утисак да је Бугарима било стало до тога да изнесу на конференцији „неке примере жестокога и нечовечнога гоњења Бугара у Македонији”. Када је предлог дошао пред пленум Управног одбора Лиге цркава, грчком иницијативом претрпео је једну измену:

⁴⁶ Прота Богољуб Н. Милошевић, „Српско-Бугарско братство“, *Весник*, 18, 12. 10. 1930, стр. 1.

⁴⁷ *Христу веран до смрти. Свештеноисповедник Доситеј загребачки и ваведенски*, Београд–Цетиње, 2008, стр. 14, 82, 173.

⁴⁸ АЈ, Посланство Краљевине Југославије у Румунији, Букурешт, МИП КЈ, 13. 11. 1931, 20258, 395-23-577-583; Priit Rohtmet, Radmila Radić, *n. d.*

додато је да се регионална конференција, предвиђена за Југославију, одржи у некој другој балканској земљи ако се не би могла остварити у блиској будућности.⁴⁹

Међутим, уместо смиривања, односи су наставили да се компликују. У новембру 1931, на демонстрацијама против Нејског уговора у Софији, учествовао је и митрополит Стефан, што је у Београду протумачено као провокација.⁵⁰ Потом је на годишњој скупштини Лиге цркава у Женеви 19–22. августа 1932. на дневном реду поново била судбина бугарских мањина у пределима који су Бугарској одузети после рата. Према извештају који је поднео професор С. Цанков, око два милиона Бугара (према преувеличаним бугарским проценама) у румунској Добруци, руској Бесарабији, грчкој јужној Македонији и у Југославији изгубило је своју црквену независност. Подсетио је да је о овом питању већ био поднет један извештај с бугарске стране скупштини у Мирену. Цанков је нагласио да су у Македонији и у ранијој западној Бугарској, које су после светског рата припале Југославији, бугарске школе и цркве затворене, а бугарске богослужбене књиге забрањене. Југославија је, рекао је он, порицала постојање бугарских мањина у својим границама. Професор Цанков је нагласио да су ова насиља барут за будуће ратове и да она „припремају пут бољшевизму код разјарених маса“. Југословенске ставове заступао је епископ Иринеј Тирић. Скупштина се огласила за ненадлежну да донесе неку одлуку. Преносећи ову информацију из Женеви, на основу писања Адолфа Кирија, професора Универзитета у Берну и уредника листа *Internationale Kirchliche Zeitschrift* (4, 263–265), *Гласник СПП* је коментаришао да се на оваквим конференцијама свако стара да изнесе неко обавештење у своју корист а на штету неког другог. На крају се поставља питање да ли треба слати представнике СПЦ да учествују у раду оваквих међународних форума или не. „Ни мало не треба да нас чуди, ако једног дана буде већина учесника на скупштини примила нетачна обавештења наших непријатеља, који нас сликају, како им је када потребно. Главно је да се постигне циљ и да нема никога ту, који би могао сметати.“⁵¹

Почетком 1933. професор Православног богословског факултета у Београду Сергеј Троицки објављује дужи осврт на пројекат уста-

⁴⁹ АЈ, Посланство Краљевине Југославије у Румунији, Букурешт, МИП КЈ, 13. 11. 1931, 20258, 395-23-577-583; „Међународне конференције цркава у Лондону“, *Духовна стража*, 3, 1931, стр. 234–236

⁵⁰ „Софијске провокације“, *Време*, 29. 11. 1931, стр. 1.

⁵¹ „Светски савез за међународно пријатељство цркава“, *Гласник СПП*, 3, 19. 1. 1933, стр. 46–47.

ва Бугарске православне цркве у коме оштро критикује политичке тенденције, за које је сматрао да могу сметати одржавању добрих односа између православних цркава и отежавати поништење бугарске шизме. Он се посебно осврће на оне чланове устава у којима се износе претензије на потчињење Бугарском егзархату епархија у Македонији, Јужној Србији и нишке епархије, које су биле под јурисдикцијом СПЦ. Троицки доказује да су те претензије са канонског гледишта потпуно неосноване и да се ради о антиканонском насртају на права Српске цркве, која има све потребне услове за своју јурисдикцију над тим епархијама – вољу цркве-мајке, припадништво истој држави и чак и застарелост. Он показује да је сједињење македонских епархија са Српском црквом учињено званичним актима саме Цариградске цркве, којој су раније те епархије припадале, као и да је то сједињење признато од свих православних цркава. Приговор да Спска црква није добила пристанак Бугарске цркве на то присаједињење одбацује, јер Српска црква није имала права да ступи у преговоре са Бугарском црквом која није имала легалну аутокефалију и налазила се у шизми са црквом цариградском и другим грчким црквама, а црквени канони забрањују одржавање односа са шизматичким организацијама. Професор Троицки додаје да је истина да словенске православне цркве нису прихватиле осуду цариградског сабора 1872, али, са друге стране, оне нису званично ни изјавиле да сматрају ту осуду као погрешну и ништавну. Он на крају каже да је Бугарска црква изабрала погрешан пут и да заштиту својих интереса треба да тражи на други начин – путем поништења шизме и братских преговора са другим православним црквама у духу Христове љубави.⁵²

Месец дана касније уследили су ипак наговештаји побољшања односа. Прота Миливоје М. Петровић у *Гласнику СПП* објављује текст под насловом „Ми и Бугари“, у коме пише о државном јединству Бугарске и Југославије, блискости Срба и Бугара и активности Српске и Бугарске цркве на плану зближавања.⁵³ Почетком маја 1933. у Софију су отпутовали делегати СПЦ; епископ Николај Велимировић, Иринеј Ђирић, Воја Јанић и прота Миливој М. Петровић, који су преговарали са митрополитом бугарским Стефаном и осталим представницима БПЦ о питањима мира и

⁵² Сергеј Троицки, „Пројекат Устава Бугарске цркве“, *Гласник СПП*, 5, 20. 1/2. 2. 1933, стр. 74–75; Priit Rohtmets, Radmila Radić, *n. d.*

⁵³ Прота Миливој М. Петровић. „Ми и Бугари“, *Гласник СПП*, 10, 24. 2/9. 3. 1933, стр. 157–159.

пријатељства између два православна народа.⁵⁴ Поново је била договорена конференција у Београду. Разговори су вођени у манастиру Рила.⁵⁵

По повратку, члан делегације др Војислав Јанић је дао изјаву листу *Правда*: „У свету постоји Савез цркава, рекао је г. др. Јањић, који има у свом програму један колико чисто верски толико и политички задатак. Тај задатак се састоји у стварању међународног пријатељства путем пропаганде цркава, а ту пропаганду воде они који су на челу појединих цркава. Црква је увек имала велики утицај на народне масе и због тога је њена улога у том погледу од особитог значаја. Епископ г. др. Николај и ја вратили смо се из Бугарске, где смо као делегати нашег Савета Светског савеза цркава разговарали са представницима бугарског Савета и у

⁵⁴ ПЦЕЖ, 6, 1933, стр. 174. Владика Николај је касније писао о овој посети: „Многим Србима није познато да се у манастиру св. Јована Рилског налази црква посвећена Св. Сави и Св. Симеону, у којој бугарски монаси служе до данашњег дана. Свакако је то провиђење хтело да 1933. године Патријарх Варнава упути једно изасланство од неколико српских свештеника у Софију. Сећате ли се ви какви су онда односи били између наше државе и Бугарске? Сва је атмосфера била затрована неповерењем на обе стране. Саобраћај између две земље, и путнички и трговински, био је ограничен на званични минимум. Гледали смо се кроз крв проливену у рату. Међутим, наша црквена делегација примљена је и у Софији, и у свим местима куда је ходила срдачно, топло и одушевљено, не ретко и са сузама. Наши црквени изасланици осетили су тада да су у Бугарској запојени добром вољом за сарадњу и пријатељство са Југославијом. Народ, црквена јерархија и већи део интелигенције који дише славенским духом стоји уз народ и цркву. Нећу да говорим о оном мањем делу интелигенције. Рећи ћу само да морамо бити на опрези од ње и то не ми сами, него и Бугари. Но и зар код нас нема људи који би хтели да заснивају срећу народну не на својој домаћој схеми, него на туђинском песку. Лак је посао имитирати и европеизирати се, много је теже, али и славније одржати своју индивидуалност националну и балканску. Познато је шта се догодило после повратка оне наше црквене делегације. Атмосфера се осетила чистија и подношљивија. Мало и помало и саобраћај наш са Бугарском у свим правцима потекао је као река преко уклоњене бране. Митрополит Стефан, постојан као Стара Планина, домаћински је прихватао све госте из наше земље и неумукло изражавао хришћанске и словенске чежње и идеале бугарског народа. Српско свештенство у овој ствари стоји неподељено у ставу миротворства Св. Саве, то јест миротворства активног, отвореног и братског. Чули сте да се два српска епископа и сада баве у Софији практичним послом, корисним по обе цркве. Свакако ће се наћи, за корисно од оба Синода да се установи једно стално саветодавно и пословно тело, које ће решавати планове и предлоге за многе заједничке акције наше две цркве. Тако ће да користи и напредује наше опште задругарство црквено, као претходница задругарству политичком и државном између наше две државе. Ко ће се томе више радовати, него ми у Жичкој епархији који су најпозванији следовати стопама Св. Саве миротворца, и кад више него у овом судбоносном времену.“ Владика Николај Велимировић, „О зближењу нашег и бугарског народа“, <http://www.rastko.rs/rastko-bg/istorija/vlnikolaj-zblizenje.php> (3. 4. 2013); Priit Rohtmets, Radmila Radić, *n. d.*

⁵⁵ Дејвид Шепард, наводећи Алберта Лондреса, пише да је посету епископа Николаја помутило откриће завере, према којој је ВМРО планирала да дигне у ваздух Скупштину и друге важне државне објекте у Београду. A. Londres, *Terror in the Balkans*, London, 1935, pp. 209–212; David Sheperd (1968) *Relations between Yugoslavia and Bulgaria 1918–1941*. Durham theses, DU, http://etheses.dur.ac.uk/9932/1/9932_6726.PDF?UKUD-h:CyT (22. 8. 2015).

том погледу смо донели неке важне закључке. Претставници бугарске цркве у том погледу учинили су све што се могло да основни задатак Светског савеза цркава буде и овом приликом на путу да се оствари. Уосталом, бугарски и наш народ су два пријатељска народа, словенска, и са заједничким и политичким интересима. Претставници бугарске цркве су, приликом нашег бављења у Бугарској, доказали и нама делегатима наше православне цркве, да су свесни тога. Отуда и успех преговора није изостао. Али, не само код представника цркве, већ и код представника бугарских власти, као и код народа, наишли смо на најлепши пријем. То није био само пријем представника једне стране цркве, већ манифестација братства између два народа. Епископ г. др. Николај, који је чувен са свог беседничког дара, одржао је у Бугарској неколико беседа у разним приликама, које су биле примљене најсрдачније. У свитак нашег рада, наших већања дух пријатељства и братске топлоте испуњавао је тај рад од почетка до краја, уливајући наду да ће он бити праћен успесима. Сарађивали смо и већали са представницима бугарске цркве, којима је на челу био митрополит софијски г. Стефан, чије су се високе способности и лепе особине духовне испољиле приликом ових већања у пуној мери, као и особине осталих црквених личности Бугарске, које су у овом раду узеле учешћа. На већањима нашим протканим потпуно оном атмосфером, која доликује духу наших тежњи, констатовало се да између представника наших цркава не постоје разилажења, да смо споразумни у истакнутим питањима. Оно што смо видели ван наших конферисања оснажило је у нама тај утисак пријатељства, срдачности, братског пријема. Како у Софији, тако и у унутрашњости Бугарске, у местима која смо посетили, ова осећања, искрена и лепа, изражена су са великом снагом, топлином. И приликом испраћаја на софијској станици, поред угледних личности бугарске цркве и званичних функционера, испратило нас је становништво Софије у веома великом броју, најсрдачније. Затим је г. др. Николај рекао да је већ на повратку имао прилике да се упозна, у Цариброду, са председником бугарске владе г. Мушановим и министром трговине г. Гичевим, који су се из Женева враћали у бугарску престоницу. Том приликом г. др. Николај истакао је, у разговору са г. Мушановим, да су претставници српске православне цркве дочекани најпредусретљивије у Бугарској. На крају је владика, у разговору са верницима, изразио наду да ће рад на зближењу српске православне и бугарске цркве надахнут добром вољом и узајамним разумевањем, донети велике, значајне резултате на духовном пољу.⁵⁶

⁵⁶ „Повратак г. др. Николаја из Бугарске. Срдачан дочек на београдској железничкој станици“, *Правда*, 10. 5. 1933, стр. 4.

На Сабору СПЦ 1933. разматрано је питање зближења са БПЦ и примљен је на знање извештај „о приватној посети епископа у Бугарској“. Сабор је препоручио да се приватном иницијативом и даље ради у овом правцу.⁵⁷ У писму упућеном митрополиту Стефану, Војислав Јанић, тада потпредседник Националног савета КЈ, 12. октобра 1933, пише поново о потреби бугарско-југословенског зближавања и о плану који је развио о решењу бугарско-српског спора.⁵⁸ Ипак, конференција испланирана у манастиру Рила и посета бугарских великодостојника Краљевини Југославији поново је одложена, наводно због болести патријарха Варнаве,⁵⁹ али југословенска делегација је присуствовала конференцији Лиге цркава у Софији 15–20. октобра 1933.⁶⁰

У другој половини 1933. долази до размена посета југословенског и бугарског краљевског пара.⁶¹ Поводом тога, октобра 1933. *Гласник СПП* преноси писање бугарског листа *Пастирско дело* о иницијативама Српске и Бугарске цркве на плану зближења и мирења две земље.⁶²

У новембру 1933. митрополит Гаврило Дожић путује у Цариград и Софију, где са цариградским патријархом разговара између осталог и о питању бугарске шизме. Он је у Београду добио инструкције да, ако Патријаршија учини примедбу на служење српских архијереја у Софији (Николај и Иринеј), то брани многобројним случајевима таквога служења, као и изузетним, чисто административним карактером бугарске шизме. Васељенски патријарх га је уверавао да ће се преговори по свим конкретним питањима водити са добром вољом. После тога митрополит Гаврило одлази у Софију и тамо борави као гост Синода БПЦ.⁶³ Када се вратио у Београд, дао је следећу изјаву: „При повратку из Цариграда свратио сам у Софију. Хтео сам само да се видим са

⁵⁷ АСАС, Саборски регистар 1920–1934, АС бр. 69 и 110/зап. 152 од 26. 5/8. 6. 1933.

⁵⁸ Руселена Пенджекова, н. д.

⁵⁹ *Време*, 12. 10. 1933, стр. 3; *ПЦЕЖ*, 9–10, 1933, стр. 269.

⁶⁰ „Конференција цркава у Софији“, *Политика*, 29. 9. 1933, стр. 3; Руселена Пенджекова, н. д.

⁶¹ „Могућност нове оријентације у Софији“, *Политика*, 20. 9. 1933, стр. 1; „Бугарски краљевски пар отпутовао за Евксиноград да дочека краља Александра и краљицу Марију“, *Политика*, 30. 9. 1933, стр. 1; „Ка бољим данима на Балкану“, *Политика*, 11. 12. 1933, стр. 1; Stephane Groueff, *Crown of Thorns: The Reign of King Boris III of Bulgaria, 1918–1943*, Rowman & Littlefield, 1998, pp. 189–191; Др Бранислав Глигоријевић, *Краљ Александра Карађорђевић, III: у европској политици*, Београд, 2010, стр. 140–151; Priit Rohtmets, Radmila Radić, н. д.

⁶² „Бугарска и Југославија“, *Гласник СПП*, 46–47, 10/23. 12. 1933, стр. 800.

⁶³ *Време*, 12. 12. 1933, стр. 3; АЈ, Посланство Краљевине Југославије у Турској – Анкара, 370-20-498; Генерални конзулат Краљевине Југославије у Цариграду, 7. 11. 1933, 411-8-19-21 и 8-174 (21341). Радмила Радић, *Живот у временима Патријарх Гаврило (Дожић) 1881–1950. Друго, проширено и допуњено издање*, Београд, 2011, стр. 256.

митрополитом г. Стефаном, који је мој стари познаник и пријатељ из Цариграда, и осталим архијерејима, да бих са њима измењао мисли. Дочекали су ме врло љубазно и срдечно. Био сам гост њиховог Светог архијерејског Синода. Разговарали смо о разним актуелним питањима и шизми. БПЦ има прилично велико богатство и добро је организована. Црква Св. Александра Невског готово ни мало не изостаје од Св. Софије у Цариграду. То је монументална зграда. У друштву са митрополитом г. Стефаном посетио сам њихову семинарију, где сам био врло љубазно дочекан. Приметио сам да у Бугарској влада велико одушевљење за зближење са нама. Сусрет нашег Краља са њиховим Краљем у Бургасу, на Црном Мору, као и посета бугарског краљевског пара нашем Двору улива најлепше наде за зближење. Код митрополита г. Стефана и осталих архијереја наишао сам на предусретљивост и најбољу вољу за успостављање добрих односа између нас и Бугарске."⁶⁴

Сабор СПЦ у пролеће 1934. препоручује Синоду да и даље прати рад сестринске Бугарске цркве на стварању нове организације и устава, да према потреби штити интересе СПЦ и да о томе извештава Министарство иностраних послова ради сарадње. Иста одлука донета је и на Сабору 1935.⁶⁵ У међувремену настају повољније околности за измирење у југословенско-бугарским односима после доласка на власт „деветнаесетемајаца“ (државни удар од 19. маја 1934).⁶⁶ У октобру исте године, др Димитрије Најдановић присуствује конференцији Лиге црква у Берковици као представник Националног савета Краљевине Југославије.⁶⁷ Почетком децембра 1934. у Београду је на Новом гробљу откривена спомен-плоча бугарским војницима изгинулим за време рата 1912–1918. године. Церемонији је присуствовао и В. Јанић.⁶⁸

Септембра 1936. бугарски краљ Борис и краљица Јоана посетили сукнеза Павла на Брду код Крања и том приликом је краљ Борис примио у аудијенцију и Милана Стојадиновића, председника Министарског савета и министра иностраних послова.⁶⁹ Почетком истог месеца, бугарска црквена делегација је коначно допутовала у Југославију, али пре тога је митрополит Стефан био у једномесечној посети Француској и

⁶⁴ „После конференције у Цариграду. Разговор са митрополитом црногорско приморским г. др. Гаврилом Дожићем“, *Правда*, 20. 12. 1933, стр. 4.

⁶⁵ АСАС, Саборски регистар 1920–1934, АС, бр. 55/зап. 85, 4. 6/22. 5. 1934. и бр. 63/1935.

⁶⁶ Руселена Пенджекова, *н. д.*

⁶⁷ Поред Најдановића, као представник студентске секције ХЗЉМ конференцији присуствује и Јован Рапајић. Радослав-Браца Павловић, *Монах или мученик Јован Рапајић (1910–1945)*, Београд, 1994, стр. 27.

⁶⁸ *Време*, 3. 12. 1934, стр. 3.

⁶⁹ „Бугарско-југословенско зближење“, *Народна самоуправа*, 25, 19. 9. 1936.

Енглеској, где је вероватно припремљен терен за зближавање две балканске цркве. Делегацију су чинили митрополит софијски Стефан, председник бугарског Националног савета, Пајсије Врачански, протопрезвитер др Стефан Цанков, професор Православног богословског факултета у Софији, протојереј Д. Андрејев, секретар Удружења свештенства, Д. Е. Цветинов, шеф одељења за религију при Министарству иностраних послова Бугарске, и софијски ђакон Никитин. У Цариграду су стигли 4. септембра, а у име Националног савета Лиге цркава дочекао их је др Војислав Јанић. „Приликом упознавања митрополит г. Стефан изразио је своју радост што ступа на братско Југословенско тле. После срдачног дочека бугарски гости прешли су у салонска кола која су им стављена на расположење. Г. др. Војислав Јанић у салонским колима приредио је високим гостима из братске Бугарске интимну вечеру (...) Председник бугарског националног комитета Светског савеза цркава, Њ. П. митрополит Стефан, познат је као упорни и веран заточник идеја зближења између наша два народа. У свакој прилици, он је у своме црквеном делокругу, међу својом паством, искрено уверавао о неопходности споразума са Југославијом. Његов пастирски рад примљен је са топлином и одушевљењем од стране бугарског народа. Али, независно од овог рада, митрополит Стефан није никада пропуштао прилику да приликом многобројних посета делегације и разних друштвених организација из Југославије да изрази своју непоколебљиву веру у потребу рада на зближењу два суседна народа. Бугарска црквена делегација, која стиже у престоницу Југославије 5 о. м., несумњиво ће бити примљена са истим изразима симпатија и поштовања, као што су пре три године примљени у Бугарској претставници српске православне цркве. Иако ова посета нема политички карактер, него ужи црквени и верски карактер, као што говори и сам назив светске организације под чијим се покровитељством она обавља, ипак се може очекивати да ће овога пута црквене пријатељске везе између двеју цркава добити оквир узајамне сарадње и зближења између двеју цркава, и отворити шири хоризонт за схватање праве мисије цркве у обема земљама за остварење задатка који су поставили пре кратког времена Блаж. Краљ Александар и Њ. В. Краљ Борис. За време свог десетодневног боравка у нашој земљи претставници бугарске цркве имаће прилике да се на лицу места увере о колосалном напретку Југославије на свима пољима, као и да увиде колико је илузорна борба оних елемената који мисле да се разним махинацијама може постићи раздор и непријатељство између два суседна народа. Стога изражавамо жељу да ће се кроз сарадњу путем двеју православних цркава, које у својим обредима говоре једним и истим је-

зиком, омогућити најшира сарадња и на осталим пољима културне делатности.⁷⁰

Бугарска делегација се састала са патријархом Варнавом, премијером Миланом Стојадиновићем и другим југословенским званичницима. Владiku Стефана примио је и регент кнез Павле. Присутствовали су 6. септембра, на краљев рођендан, дефилеу трупа на Бањици. Посетили су Опленац, Сремске Карловце, Нови Сад, Краљево, Пећ, манастир Високе Дечане, Скопље, Битољ и Охрид. Митрополит Стефан је, према оцени *Гласника СПП*, током боравка у Југославији држао говоре који су били инспирисани „најискренијим мотивима и објективношћу“. „Све чешћи додир наших и бугарских интелектуалаца треба да помогне томе, да се што пре остваре мирољубиве жеље нашег сељачког народа и да Балкан постане пример реда и слоге братске. Треба велики западни народи да престану са сталним сумњичењима, да је легло свакога светскога раздора на Балкану. Последњи догађаји нас уверавају, да је пробуђен братски осећај. Док се велики народи међусобно тамане, дотле на Балкану струји осећај братства.“⁷¹

Од 12. до 14. септембра одржани су састанци на Охриду, у манастиру Св. Наум. Пре почетка састанака одслужена је заједничка света архијерејска литургија, на којој су епископи две цркве заједно чинодејствовали. У име СПЦ учествовали су загребачки митрополит Доситеј, владика Николај, бачки епископ Иринеј, др Војислав Јанић и протојереј Милогоје Петровић. На крају састанка, делегати обе стране истакли су потребу даљег рада на продубљивању односа и решавању постојећих спорова. Усвојена је заједничка резолуција.⁷²

⁷⁰ *Време*, 5. 9. 1936, стр. 4.

⁷¹ „Бугарски великодостојници у Југославији“, *Гласник СПП*, 24–25, 13/26. 9. 1936, стр. 551–558; „Бугарски Првојерарх о Југославији“, *Гласник СПП*, 28–29, 30. 10/12. 11. 1936, стр. 670–671.

⁷² 1) „Да је рилска резолуција двају савета за зближење и општење двају братских народа од 3. маја 1933. године била примљена од архијереја и свештенства обеју земаља;

2) Да је та резолуција исто тако постепено примана од двају братских народа од већине њихових вођа;

3) Да је, пошто се приступало томе светом делу предузетом на рилском састанку, отпочело проширивање и удубљивање новог духа слоге и уједињења, мира и братољубља међу два братска народа као и радосни знаци доцније одржаних састанака државних поглавара и одговорних управљача обе земље и низ пријатељских посета многих професија и удружења у Југославији и Бугарској;

4) Да због свега тога данас, три године после рилске резолуције, уместо да констатујемо као пре ове три године ‘стална нерасположења и непријатељство између два братска народа’ и ‘опадање хришћанског духа’ констатујемо, напротив, ширење и удубљивање духа слоге и јединства, мира и братољубља двају братских народа, што се манифестује у срдачном пријему, на који је бугарска делегација светског савеза нашла у Југославији, почевши од Њ. Кр. Вис. Кнеза Намесника Павла, па од Њ. Св. Па-

Др Војислав Јанић је, у присуству митрополита софијског Стефана и митрополита загребачког Доситеја, дао званичну изјаву поводом прве посете бугарске делегације: „Посета бугарских црквених великодостојника закључена је још 1933. године у манастиру Јована Рилског. Она је одлагана три године због извесног неразумевања појединих политичких фактора. Г. Председник министарског савета г. др Милан Стојадиновић схватио је значај овог сусрета и омогућио је његово остварење. Ја сматрам да је ова посета бугарске делегације на челу са митрополитом софијским г. Стефаном један велики корак напред ка остварењу заједничког нам циља, дефинитивног споразума бугарског и српског народа.“ Бугарски великодостојници су отпутовали 16. септембра преко Ниша и Цариграда за Софију. Међутим, *Гласник СПП* је, извештавајући о посети, Лигу цркава поново назвао „приватним друштвом“ чија се делатност развија сасвим независно од званичне Српске цркве, а као циљ доласка бугарских црквених великодостојника наведено је, сем текућих послова, и враћање посете из 1933. Београдски дневник *Правда* објавио је 11. октобра 1936. интервју са софијским ми-

---

тријарха Варнаве, многих архијереја и свештенства као и код народа не само у Београду, на Опленцу, у Сремским Карловцима и у Новом Саду, већ и у Дечанима, Битољу и Охриду;

5) Да упркос томе новом хришћанском духу братољубља двају братских народа, ипак овде и онде има још доста неразумевања и спорова за коначно одстрањивање којих треба да и даље раде обе земље и обе сестре Православне Цркве и њихови вођи са истом вером и надом, сталношћу и одушевљењем као и досада;

6) Констатујући све то, оба национална савета одају благодарност и захвалност свима духовним и световним радницима на челу, са Блаженопочившим Краљем Александром I и Царом Борисом III за велики допринос, да се оствари свето дело зближења, споразума, мира и братства оба народа, обе земље и државе и обе Православне сестре Цркве;

7) Поново подвлачећи начела, постављена у резолуцији рилског манастира, претставници оба национална савета моле духовне и световне вође оба народа, да подрже исту искреност и енергију, да уклоне све што ствара неспоразуме, незадовољства, спорове и борбу и да предузму мере за узајамно упознавање, зближење, слогу и сарадњу међу два братска народа, двома једнородним државама и двома сестринским Црквама;

8) Стојећи у најтежњој вези са нашим народом, ми знамо шта наш народ осећа и воли. Доста борбе међу браћом, доста проливања братске крви на Балкану. Хоћемо споразум, сагласност, мир и братство. Срби и Бугари су једнокрвна и једноверна браћа. У прошлости вековима су живели као рођена браћа. Тако треба да буде и у будућности. Они морају створити вечни савез љубави и братства. Рушиоци ове братске љубави у прошлости, увек су рђаво пролазили и губили. Обе сестринске православне цркве, српска и бугарска, не треба никад да благосиљају братоубиствену борбу међу браћом.“

„Бугарски великодостојници у Југославији“, *Гласник СПП*, 24–25, 13/26. 9. 1936, стр. 551–558; „Бугарски Првојерарх о Југославији“, *Гласник СПП*, 28–29, 30. 10/12. 11. 1936, стр. 670–671.

трополитом Стефаном о утисцима са пута по Југославији. Он је рекао како је делегација Бугарског националног савета, била дубоко дирнута указаном срдечношћу и пријемом код црквених, државних и грађанских власти у Југославији.

Загребачки *Обзор* је писао 1936. да је до приближавања две цркве дошло услед приближавања две државе.⁷³ Неки бугарски аутори у новије време сматрају да су састанци у Рили и на Охриду, одржани на линији екуменизма, представљали један од важних предуслова за државну политику зближавању између Бугарске и Југославије.⁷⁴ Радикалски лист *Самоуправа* писао је током 1936. о успостављању пријатељских односа Југославије и Бугарске и о преговорима о закључењу пакта о ненападању. Пренета је и изјава председника бугарске владе Кјосеиванова о бугарско-југословенским односима у којој он каже да је политика зближавања почела три године раније и да више нема нерешених питања између две земље.⁷⁵

Током 1936. и наредних година одржан је читав низ екуменских састанака и конференција у Новом Саду,⁷⁶ Оксфорду, Атини, на којима су учествовали и представници православних цркава из Југославије и Бугарске. У једном чланку из 1936. објављеном у билтену Екуменског

---

⁷³ Како је пренело београдско *Време*, загребачки *Обзор* је писао 9. 9. 1936. о посети под насловом „Српска и бугарска православна црква“: „Обзор’ вели да ове изменичне посете претставника српске и бугарске православне цркве имају своје значење које интересује и овдашњу јавност. Познато је да су православне цркве у Србији, Бугарској, Румунији, Грчкој, а раније и у Русији, биле најизразитији претставници националних осећања ових народа. Зато, када би дошло до спора између тих држава, погоршали би се и односи између дотичних православних цркава. То је за Бугарску вредело тим више што је њена православна црква егзархат, те није призната ни до данас од Васељенске патријаршије у Цариграду, која се сматра матицом свих православних цркава (...) тек у 1934 години, након састанка између Блаженопочившег Краља Александра Првог и Краља Бориса, дошло је до додира између претставника српске цркве и бугарске православне цркве. Отада се настоји да се добро што више продуби и учврсти. Као претставник српске православне цркве ради у томе правцу особито г. др. Војислав Јанић, па и највећи претставници српске православне цркве као Патријарх г. Варнава и епископ г. Николај сматрају данас потребом најужу сарадњу између православних цркава. Они верују да ће то појачати православље и омогућити му да успешно врши своју верску политичку мисију. Та идеја није, уосталом, нова и она је доминирала у руској политици пре рата. Даље ‘Обзор’ приказује неке моменте из историје православне цркве, па вели да идејно ни једна православна црква није противу сарадње, али да су се у пракси показале различите тешкоће. Данас, када православна црква у Русији нема некадашње моћи ни богатства, преузела је стварно, ако не и формално, њено место српска православна црква, која је јача политички него остале православне цркве на Балкану“: „Обзор о значају зближења српске и бугарске православне цркве“, *Време*, 10. 9. 1936.

⁷⁴ Руселена Пенджекова, *н. д.*

⁷⁵ *Самоуправа*: 198, 13. 10. 1936; 222, 10. 11. 1936; 266, 31. 12. 1936.

⁷⁶ *Духовна стража*, 2, 1936, стр. 126.

покрета *Oekumenischeg Presse und Nachrichtendienst*, који је пренет у Југославији почетком 1937, др Стефан Цанков пише о одржавању првог православног теолошког конгреса у Атини од 29. новембра до 4. децембра 1936, чије су три кључне тачке биле: политичка самосталност православних народа на Балканском полуострву; продирање западног духа у живот православних народа у његовом позитивном и негативном виду (секуларизам, материјализам, капитализам) и тиме условљена растава цркве и државе; и непосредни утицај васељенског покрета, који је након светског рата битно проширен.⁷⁷

Бугарска православна црква се 1937. обратила СПЦ са питањем какав је њен став према признавању рукоположења у Англиканској цркви, јер би и она заузела слично становиште. Одговор СПЦ је био да су неке православне цркве и без сагласности и договора са осталима признале Англиканску цркву и њену хиротонију.

Марта 1937. др Воја Јанић, потпредседник Националног савета, провео је ускршње празнике у гостима код софијског митрополита Стефана, а током боравка посетио је и бугарског премијера Кјосеиванова и задржао се дуже са њим у разговору.⁷⁸ Исте године софијски митрополит Стефан је благословио склапање Пакта о вечном пријатељству између Југославије и Бугарске.⁷⁹

Сусрети представника православних цркава на Балкану, који је требало да послуже смиривању „бурета барута“, прекинути су на извесно време због догађаја око југословенског конкордата са Светом столицом, тако да делегација СПЦ није учествовала на екуменској конференцији у Единбургу (од 3. до 18. августа 1938).⁸⁰ Односи две цркве ипак су наставили да се развијају у позитивном правцу. Априла 1939. у Београду су

⁷⁷ „Први теолошки конгрес православног Истока у Атини“, *Духовна стража*, 1, 1937, стр. 44–49.

⁷⁸ „Бугарски национални савез за мир дочекао је срдечно г. Др. В. Јанића“, *Време*, 29. 3. 1937, стр. 4; „Могућност закључења царинске уније између Југославије и Бугарске. Изјава г. др. Војислава Јанића“, *Време*, 31. 3. 1937, стр. 4; „Г. др. В. Јанић код г. Кјосеиванова“, *Време*, 9. 5. 1937, стр. 4.

⁷⁹ „Софијски митрополит г. Стефан о југословенско-бугорском пакту“, *Правда*, 1. 10. 1937, стр. 3.

⁸⁰ „Страна хроника“, *Православље*, 1, новембар 1936, стр. 59; „Страна хроника“, *Православље*, 2–3, фебруар–март 1937, стр. 208–209; „Страна хроника“, *Православље*, 9–10, 1937, стр. 664; Juraj Kolarić, „Ekumenizam danas“, *Crkva u svijetu*, Vol. 5, 2/1970, str. 171–178, http://hrcak.srce.hr/index.php?show=toc&id_broj=7448, (1. 3. 2013); Marko Nikolić, Petar Petković, n. d., str. 276–296; Fr. Peter Alban Heers, „The Missionary Origins of Modern Ecumenism *Milestones leading up to 1920*“, An address prepared for the Academic Conference The Mission of the Orthodox Church and The World Council of Churches, Athens, May 15, 2005, <http://orthodoxinfo.com/ecumenism/heers-themissionaryrootsofmoderneckumenism.pdf> (1. 3. 2013).

боравили студенти Богословског факултета из Софије.⁸¹ Септембра 1939. патријарха Гаврила је посетио митрополит Стефан.⁸² У једном говору одржаном пред новосадском публиком исте године, професор Цанков је рекао како Срби и Бугари деле крвну и духовну сродност и како се дело зближавања креће у добром правцу јер га воде епископ Николај и митрополит софијски Стефан.⁸³ *Хришћанска мисао* се кроз своје написе залагала за скидање шизме са Бугарске цркве „тако дубоко православне по учењу и животу и тако добро организоване и агилне у овим тешким временима“. Аутор текста наглашава да скидање шизме представља битан интерес православља у целини. „Став наше цркве према братској бугарској цркви познат је. Ми се никада према њима нисмо односили као према шизматичима. Наша заједничка сарадња, отпочета недавно, плодотворно се развија и даље. Наши високи црквени представници чинили су званичне посете представницима бугарске цркве, а ови њима. Наши су сужили тамо а они код нас.“ На крају се предлаже да управо СПЦ покрене иницијативу за скидање шизме.⁸⁴

Током 1939. епископ бачки Иринеј присуствовао је седницама одбора Лиге цркава у Лондону и Женеви на којима су расправљана и питања мањина и спречавања рата. Пошто је изабран за председника читаве организације, дао је неколико изјава за јавност на радију и за лист *Политика*.⁸⁵ Почетком марта 1940. у Софији се састала комисија за заједничко штампање богослужбених књига. У име СПЦ учествовали су епископ бачки Иринеј и епископ зворничко-тузлански Нектарије, а са бугарске стране митрополит врачански Пајсије и митрополит загорски Павле. Делегација СПЦ је била примљена и код цара Бориса III.⁸⁶ Православна верска штампа у Југославији пише у то време да, док се над Европом навлаче „громоносни облаци“, на Балкану се између два дојучерашња крвава непријатеља развија атмосфера узајамног поштовања и братске љубави. Професора Цанкова у Југославији називају словенофилом и заступником приближавања Југославији, а митрополита Стефана поборником вере у словенство, поводом његове изјаве у божићној посланици како

⁸¹ *Духовна стража*, 1, 1939, стр. 41.

⁸² „Њ. Св. Патријарх и софиски митрополит г. Стефан посетили су јуче манастире Крушедол, Раваницу и Јазак“, *Време*, 17. 9. 1939, стр. 10,

⁸³ Љубомир Иванчевић, „Светосавље и Бугари“, *Пастирски глас*, Крагујевац, 8, 25. 6. 1939, стр. 1.

⁸⁴ „За скидање шизме са Бугарске цркве“, *Хришћанска мисао*, бр. 4, 1939, стр. 49–50.

⁸⁵ „Рад Светског савеза за међународно пријатељство помоћу цркава“, *Духовна стража*, 3, 1939, стр. 139–140

⁸⁶ „Преосвећена г. г. епископи Иринеј и Нектарије у Бугарској“, *Гласник СПП*, 6, 2/15. 3. 1940, стр. 221–223.

„покушавају тајне непријатељске силе поново да баце два народа у братоубилачки рат“.⁸⁷ Др Стефан Цанков, ректор Софијског универзитета и професор Теолошког факултета, борави у Београду и јануара 1941. поводом предстојеће конференције Лиге цркава и састаје се са бачким епископом Иринејом.⁸⁸

Међутим сложена геополитичка ситуација на Балкану у марту и априлу 1941, бугарско-југословенски пакт о вечном пријатељству из 1937. чини излишним.⁸⁹ Одлуком о приступању Тројном пакту, 1. марта 1941, влада Богдана Филова је одредила своју позицију у Другом светском рату. Немачким трупама дозвољен је улазак на бугарску територију, а немачка страна је Бугарској наговестила подршку у задовољавању територијалних претензија према суседним државама. Југославија је приступила Тројном пакту 25. марта 1941, али је 27. марта дошло до великих демонстрација и пуча којим је збачен принц Павле Карађорђевић и доведен малолетни краљ Петар II Карађорђевић на власт. У Балканској кампањи 1941. бугарске снаге нису учествовале у нападу на Југославију и Грчку, али су немачке трупе са њене територије вршиле нападе на ове две земље и Бугарска је учествовала у распарчавању Југославије. Месец дана после анексије Македоније, БПЦ преузела је три епархије: скопљанску, злетовско-струмичку и охридско-битољску. Поједини свештеници су још пре доласка Бугара преузели црквену власт у седиштима епархија. Извршена је нова административна подела и промењен назив неких епархија, (скопске у скопско-велешку, злетовско-струмичке у струмичко-драмску), као и нова територијална подела на већи број архијерејских намесништва. Српски свештеници и владике су протерани а из Бугарске је доведено око 280 свештеника, поред административног особља у епархијским саветима. Штета причињена манастирима и црквама, не рачунајући богословије била је велика.⁹⁰

⁸⁷ Жички благовесник, 4, 1940, стр. 27; Љубомир Иванчевић, „Поводом божјне посланице митрополита софијског Стевана југословенским соколима и бугарским јунацима“, Жички благовесник, 1, 1941, стр. 9–12.

⁸⁸ „Ректор Софиског универзитета г. др. Стефан Цанков у Београду“, *Време*, 25. 1. 1941, стр. 8.

⁸⁹ В. Божинов, „Пактът за ‘Вечно пријателство’, или осъществили се Българо-Югославското сближение [Pact for Perpetuate Friendship in the Context of the Bulgarian National Question]“, *Tokovi istorije*, 1–2/2008, стр. 38–55.

⁹⁰ АСАС, Извештај о раду, 1060/237/947; Др С. Димевски, *Црквена историја на македонскиот народ*, Скопје, 1965; М. Димитријевић, „Српска црква под бугарском окупацијом“, *СПЦ 1920–1970*, Београд, 1970, стр. 211–216.

Summary

Radmila Radić, Ph. D.

Relations between Serbian and Bulgarian Orthodox Church in the period 1918–1945

Serbian and Bulgarian Orthodox Church entered into a process of gradual rapprochement during the interwar period. The process was aiming to overcome feelings of mutual distrust and bitterness caused by the ongoing implications of the 'Macedonian Question' and maltreatment of the Serbian priesthood under the Bulgarian occupation of Serbia during World War I. An important role of intermediary in this process of reconciliation was played by organization 'The World Alliance for International Friendship through the Churches'. After the church delegates faced many difficulties, a final breakthrough in negotiations took place on the meetings held in the monastery of Rila in Bulgaria in 1933 and the monastery of St. Naum in Ohrid in 1936. Since then, the relations between the two churches became more or less settled until the April War in Yugoslavia in 1941. Namely, as a consequence of the partition of the Yugoslav territory the Bulgarian Orthodox Church had assumed jurisdiction over three Serbian Orthodox Church dioceses in Macedonia.